

”Varför vill (s) driva Britta från sitt hus?”

Vems är huset på moderaternas valaffisch?

Sofia Tingsell, doktorand i svenska

Hur skall vi tolka moderaternas budskap på denna valaffisch? Vad är det de menar att socialdemokraterna vill? Bli av med Britta som visat sig vara avfälling eller få Britta att lämna huset hon bor i? Anledningen till att vi kanske tvekar är det lilla ordet *sitt*, vars syftning inte förefaller helt glasklar här. Vems hus är det egentligen frågan om? Med hjälp av omvärldskunskaper fastnar de flesta av oss säkert för att det är Brittias hus, dvs. för den senare tolkningen. Det gör vi kanske för att vi vet att fastighetsskatten är en hjärtefråga för moderaterna och att de hävdar, att den i vissa fall kan bli så hög att människor tvingas lämna sina hem. Men vad säger gammal hederlig grammatik om *sitt* i den här meningen? När heter det *sitt* och när heter det *hennes*? Kan man säga som moderaterna gör på sin affisch och ändå mena, att det är Brittias hus som är aktuellt? Det är frågor som en humanist kan fundera över – åtminstone om humanisten är språkvetare. Låt oss dyka lite djupare ned i några av dessa frågor.

Han håller sig till sina regler – grammatik och reflexiver

Normativa grammatikor som Erik Wellanders *Riktig svenska* och även den relativt nya *Svenska Akademiens grammatik*, presenterar en enkel syntaktisk huvudregel för valet mellan personliga och reflexiva possessiva pronomen: Reflexiva possessiva pronomen (*sin, sitt, sina*) används för att syfta tillbaka på subjektet i samma sats. I meningen *Mia besökte sin moster* syftar *sin* på subjektet *Mia*. Avser man att syfta på något annat än satsens subjekt använder man de personliga pronomenen i genitivform (*hans, hennes, dess, deras*). I *Peter besökte hans moster* syftar *hans* på någon annan, inte på subjektet *Peter*. Regeln är för övrigt bara intressant i tredje person. För *mig*,

”Varför vill (s) driva Britta från sitt hus?”

dig, oss och *er*, gäller andra regler. Enligt huvudregeln skulle det alltså heta *Varför vill (s) driva Britta från hennes hus?*, eftersom vi inte avser att syfta på subjektet (som i den här meningen är *(s)*). Den här konstruktionen är krånglig i svenskan. Våra systerspråk engelskan och tyskan använder personliga pronomen istället för reflexiva possessiva och undgår därmed hela problematiken. Å andra sidan finns det andra språk, t.ex. många slaviska språk, som använder reflexiver i högre utsträckning än vad svenskan gör.

Men åter till svenskan och den syntaktiska huvudregeln om att reflexiva possessiva pronomen syftar på subjektet i satsen. Från denna regel finns det undantag. Ett av dessa undantag gäller vid det som Wellander kallar ”satsvärda ordgrupper”. Det är grupper av ord som inte formellt kvalificerar för att kallas satser, eftersom de inte har ett subjekt och ett böjt verb (vilket i stort sett är vad vi brukar kräva av satser), men som ändå påminner om satser. En sådan ordgrupp är substantiv och tillhörande bestämningsord som betecknar händelser och skeenden, s.k. *nomen actionis*, t.ex. ord som *besök* och *vistelse*. I en mening som *Anna hörde om Kevins besök hos sin sjuka mormor* kan nog de flesta språkbrukare, alltså vi, acceptera att *sin* syftar på *Kevin* och inte på *Anna*, trots att *Anna* är satsens subjekt. Vi tänker oss alltså att det är Kevins och inte Annas mormor som är sjuk. Delvis beror nog detta på att vi har Kevin som subjekt i våra tankar; det är ju han som besöker mormor, han utför handlingen och alltså är han ett slags subjekt. Alla har vi väl fått lära oss i skolan att subjektet är den som utför handlingen.

Infinitivfraser kan också fungera på det här sättet. I meningen *Pappa bad Tove att städa sitt rum* (där *att städa sitt rum* är infinitivfrasen) kan reflexiven syfta på *Tove*, trots att det är *Pappa* som är subjektet. Återigen tänker vi oss antagligen Tove som ett slags subjekt; det är ju hon som skall städa. Men meningar av den här typen är tvetydiga. Det är fullt möjligt att även tolka meningen som att pappan ber Tove städa i det rum som tillhör pappan.

Han kan mer än sin grammatikbok – pragmatik och reflexiver

Syntaktiska och andra grammatiska regler är emellertid inte det enda vi tar hänsyn till när vi pratar eller skriver. Som språkbrukare gör vi också

andra avväganden som påverkar vår språkanvändning och – som här – vår tolkning av språket. Denna nivå i språket brukar kallas den pragmatiska och har att göra med våra omvärldskunskaper och vår situationsanpassning av språket. Låt oss se på ytterligare ett exempel. Om vi tycker att det är självklart, att det är Toves rum som skall städas i meningen *Pappa bad Tove städa sitt rum* ovan, blir vi nog mer osäkra om *pappa* och *Tove* byts ut mot *chefen* och *städaren*: *Chefen bad städaren städa sitt rum*. Är det lika självklart att det är städarens rum som skall städas i den här meningen som att det är Toves rum som skall städas i meningen ovan, eller har vår kunskap om hur chefs befogenheter och städarens uppgifter kan se ut gjort, att vi kan tänka oss att tolka den här meningen annorlunda? I så fall använder vi pronomen på olika sätt, beroende på vad vi vet (eller tror oss veta) om världen. Låt oss dröja ytterligare en stund vid denna typ av exempel. I vår kultur är det vanligare att kvinnor har kjol än att män har det. Likaså är det vanligare att män har slips än att kvinnor har det. Kan det påverka vår tolkning av följande exempel? *Han bad henne knyta sin slips*. *Han bad henne stryka sin kjol*. Dessa båda meningar har syntaktiskt samma konstruktion. Det finns alltså inga rent formella grunder till att vi skulle tolka pronomen i dem på olika sätt. Ändå låter vi reflexiven syfta på subjektet *Han* i den första meningen men på objektet *henne* i den andra.

Pragmatik kan också handla om en önskan att uttrycka sig tydligt, så att risken för missförstånd minimeras hellre än att till punkt och pricka följa de strikt grammatiska reglerna. Så är t.ex. meningen *Han bad henne bära sin väska* tvetydig. Det är oklart om flickan skall bära pojkens eller sin egen väska. Väljer

Vems hus avses på moderaternas affisch från våren 2002?

”Varför vill (s) driva Britta från sitt hus?”

vi istället att uttrycka saken så här: *Han bad henne bära hans väska* har vi uteslutit möjligheten att det rör sig om flickans väska. Visserligen är även den senare meningen tvetydig, för det skulle kunna handla om ytterligare en inblandad pojke, men förutsatt att någon sådan inte finns blir risken för missförstånd faktiskt mindre, om vi bryter mot den grammatiska huvudregeln.

Ibland kan det också vara viktigt att klargöra om det rör sig om en eller flera ägare. Den syns inte om man använder reflexiva possessiva pronomen. I meningen *De hämtade sin bror* markeras inte att ägarna är flera i reflexivpronomenet. Pronomenet ser ju likadant ut om ägaren är ensam: *Han var arg på sin bror*. För att förvissa sig om att det klart framgår att ägarna är flera, föredrar man kanske ibland att säga: *De tog deras saker* hellre än *De tog sina saker*.

Han kringgår sina problem – undvikandestrategier och reflexiver

Av olika skäl undviker vi som språkbrukare vissa ord. Det kan bero på att de associeras med någon ideologi eller grupp vi inte sympatiserar med eller liknande, men ofta är det helt enkelt personliga preferenser som gör att vissa ord inte finns i vårt aktiva ordförråd. Ett sådant ord, som sällan används i talspråk, är *dess*. Särskilt ovanligt verkar *dess* vara hos ungdomar. I det insamlade talspråksmaterialet ”Gymnasisters språk- och musikvärldar” (GSM), som baseras på 30 timmars inspelade samtal med ungdomar, förekommer ordet *dess* bara 2 gånger. Som en jämförelse kan nämnas att andra pronomen förekommer betydligt mer frekvent. I materialet finns 90 belägg av *sin* och *sina* tillsammans, 7 *hans*, 26 *hennes*, och 65 *deras*. Intressant nog finns det också 1 belägg av formen *dets*, vilket kan tyda på att *dess* är en form som i någon mån är under förändring eller försvagning. Vi kan alltså konstatera att ungdomar i liten utsträckning har tillgång till formen *dess* i sitt talspråk. Ett annat ord måste då fylla *dess* plats – och ofta tycks det bli *sin*: *Den moderna skolan skall stötta varje individ i sin personliga utveckling* (ur högskolestuderandes uppsats). *Sin* väljs alltså inte nödvändigtvis för att det är den föredragna formen per se, utan för att det saknas ett rimligt alternativ i mångas språk.

På samma sätt verkar det förhålla sig med ägandeformen av det obestämnda pronomenet *man*, ordet *ens*, som många inte använder. Återigen får *sin* ta det saknade ordets plats i meningar som *Om man inte vill att sin dator skall kortsluta...* (10-årig pojke, talspråk). Ofta fungerar det inte att använda de personliga *hans*, *hennes* och *deras* för syftning på *man*. Personliga pronomen innehåller för mycket information. De avslöjar ju både genus och numerus och det gör inte det ord de syftar på, *man*. Poängen med att använda ordet *man* överhuvudtaget är just att sådan information inte behöver preciseras. Istället omfattar det ett obestämt ”vem som helst”. Om bruket av pronomen som *dess* och *ens* verkligen är på väg att försvinna, kan vi förvänta oss att *sin* vinner mark på dessa områden.

Han ser det på sitt sätt – perspektivmarkörer och reflexiver

Huvudpersonen i en berättelse tycks också kunna påverka reflexiverna. Den person som har tolkningsföreträdet i en berättelse kan få ett reflexivt possessivt pronomen att syfta på sig, även om den personen inte är meningens subjekt.

Vi har redan konstaterat att infinitivfraser och andra satsvärda ordgrupper kan ha reflexiver som inte syftar på subjektet och en möjlig förklaring till det är att det är svårt att avgöra vem som egentligen är subjekt. Det samma gäller för huvudpersoner i utsagor. Den som berättelsen handlar om, den vars åsikter och funderingar vi får följa, blir ett slags textens subjekt. I en mening som *Boken handlade om Annas liv i sin älskade sommarstuga*, är det ganska tydligt, att det är Annas perspektiv på sommarstugan vi får. Det är hon som älskar den. Därför blir Anna ”textens subjekt”, även om det grammatiska subjektet i meningen är *boken*. Detta kan vara anledningen till att vi kan tillåta *sin* att syfta på *Anna* istället för att använda *hennes*, som hade föredragits av den gamla skolgrammatiken.

Han vet allt om orden med sina betydelser – semantik och reflexiver

Slutligen verkar också semantik, ordbetydelse, påverka valet mellan personliga och reflexiva possessiva pronomen. Åtminstone i passiva satser

”Varför vill (s) driva Britta från sitt hus?”

verkar det vara av betydelse, om den som ett reflexivt possessivt pronomen syftar på är en besjälad varelse eller inte, dvs. om referenten är animat eller inanimat. Om referenten är animat kan språkbrukarna föredra ett reflexivt possessivt pronomen i högre utsträckning än om referenten är inanimat. Jämför meningarna *Barnen togs illa om hand av deras/sina föräldrar. Lägenheterna värderades efter deras/sitt skick. Barnen* är animata och många språkbrukare föredrar *sin* i sådana meningar, medan det inte är ett lika självklart val i den andra meningen.

Han forskar på sina små pronomen – akademiska frågor och reflexiver

De variabler jag tagit upp i den här artikeln påverkar språkanvändningen i olika hög grad i olika sammanhang för olika språkbrukare. En del av oss tycker t.ex. att det går utmärkt att använda *dess*, även i talspråk. Det finns också en mängd andra faktorer som kan påverka oss, när vi skall välja mellan *sin* och *hans*, *hennes*, *deras* som jag inte har möjlighet att gå in på här. Vi får t.ex. inte bortse från att vi ibland säger fel eller börjar på en konstruktion, ändrar oss mitt i och producerar en utsaga som bryter mot mängder av regler, utan att det beror på så mycket annat än att vi helt enkelt ångrade oss eller tappade tråden.

Jag har här diskuterat några faktorer, syntaktiska, pragmatiska och semantiska, som kan påverka valet och tolkningen av personliga och reflexiva possessiva pronomen. Detta har jag hittills gjort utan att direkt besvara vår inledande fråga: Vems är huset på moderaternas valaffisch? Vi har konstaterat att texten *Varför vill (s) driva Britta från sitt hus?* bryter mot den grammatiska grundregeln. *Sin* skall syfta på satsens subjekt och i meningen är (s) subjektet.

Men hur kommer det sig då, att affischmakarna använder *sin* istället för *hennes*? Jag tror att det kan bero på en kombination av sådana faktorer som jag varit inne på här. För det första har syntaktiska regler en viss betydelse. Meningen har, om vi bortser från att den är formulerad som en fråga, samma syntaktiska struktur som *Pappa bad Tove städa sitt rum*. Det rör sig alltså om ett reflexivt possessivt pronomen i en infinitivfras. Infinitivfraser

räknas ju som ”satsvärda ordgrupper” och i sådana används ofta reflexiva possessiva pronomen med syftning på något annat än subjektet i satsen. För det andra är inte det formella subjektet, (*s*), den som har tolkningsföreträdet i satsen. Det är ju knappast socialdemokraterna som själva säger att de skall driva medborgarna ur huset. Istället är det nog Brittans version av historien vi får. Det är hon som tycker att hon drivits från hus och hem och eftersom hon får tolkningsföreträdet blir hon ett slags huvudperson. Och som vi såg ovan tycker många språkbrukare, att *sin* ibland fungerar utmärkt för syftning på huvudpersonen, även om huvudpersonen inte är det formella subjektet. För det tredje kan man tänka sig att semantiken spelar en viss roll. När vi hör meningen ser vi kanske inte för vår inre syn någon som genom pistolhot tvingar Britta att flytta ut, i all synnerhet inte som det affischen handlar om inte är ett fysiskt hot utan ett, förmodar jag, skattepolitiskt. Skattepolitik är inget konkret som vi lätt kan visualisera. Istället ser vi nog Britta som utförare av handlingen. Det är hon som sorgen packar ihop och lämnar sitt hem. Det är i alla händelser vad affischmarkerna vill få oss att se. Att driva Britta från Brittans hus är alltså detsamma som att Britta måste lämna sitt hus. Till den handlingen, till predikatet ”lämna sitt hus”, är *Britta* och inte (*s*) subjektet. Därför kan vi låta *sin* syfta på *Britta* i den här satsen.

Vilken betydelse har då engagemanget i grammatiska frågor av den här typen? Att vi avslöjar mycket om oss själva och visar vilka vi är genom vårt språk är inget konstigt. Oftast tänker vi emellertid mest på att det är uttal och ordval som markerar vilka vi är eller vill vara. Men även en språklig faktor som valet mellan *hans* och *sin*, som verkar så oskyldig och som borde fungera på i stort sett samma sätt i alla svensktalandes språk, kan signalera vilken syn vi har på omvärlden, t.ex. på maktförhållanden och sociala mönster – se meningarna med chefen och städaren, eller slipsen och kjolen ovan.

Kunskap om språket kan ibland också ge oss redskap att förstå hur språket kan användas för att befästa sociala mönster och påverka oss på ett ofta mycket subtilt sätt. Medvetenhet om denna typ av påverkan kan avslöja mycket om de värderingar och föreställningar om världen som

”Varför vill (s) driva Britta från sitt hus?”

ligger bakom till synes ”helt neutrala yttranden”. Det kan vi ha stor nytta av i vårt vardagliga liv – inte bara när vi forskar. Resonemang av den här typen visar också att det som är rätt enligt regelboken inte alltid är det mest effektiva sättet att kommunicera. Att bryta mot en given regel kan faktiskt tydliggöra innehållet i det sagda och underlätta för mottagaren. Som språkbrukare är vi kort och gott snarare pragmatiska än slavar under grammatiska regler.

Lärare utan utbildning?

Några reflektioner kring filmkompetens och dagens skola

Karolina Westling, lärare i filmvetenskap

Jag ska här diskutera behovet av filmkompetens i dagens skola. Min egen bakgrund är att jag varit både lärare och elev.

När jag 1990 gick på gymnasiet såg vi *Dansar med vargar* med klassen. Jag minns att alla tjejer tyckte att Kevin Costner var jättesnygg. Men varken före eller efter biobesöket pratade vi om filmen på skoltid.

När jag 1998 blev gymnasielärare i svenska och franska, såg jag att film skulle tas upp inom svenskämnet – av mig! Jag hade inte förrän då reflekterat över att min lärarutbildning inte ens snuddade vid film och TV, trots att både jag och mina elever ägnade många timmar i veckan åt rörliga bilder. Därför började jag läsa filmvetenskap och fick bättre kontakt med mina gymnasieelever. Det är ju lättare att nå dem om man lika självklart refererar till Shakespeare som till Schwarzenegger. Även deras kultur får plats i skolan.

När Skolverket 2000 reviderade skolplanerna för grundskolan fick film en mycket starkare ställning än tidigare. Särskilt svenska, bild och samhällsorienterande ämnen ska ta upp film. För svenskämnets del står det:

Utbildningen i ämnet svenska syftar till att ge eleverna möjligheter att använda och utveckla sin förmåga att tala, lyssna, se, läsa och skriva samt att uppleva och lära av skönlitteratur, film och teater. /.../ Ämnet skall ge läs-, film- och teaterupplevelser och tillfällen att utbyta erfarenheter kring dessa. /.../ Skönlitteratur, film och teater bär en del av kulturarvet och förmedlar kunskaper och värderingar. Skolans uppgift är att med utgångspunkt i elevernas egna kulturella skapande och med anknytning till deras läs-, film- och teatererfarenheter låta olika upplevelser, åsikter och värderingar mötas.